

УДК 35.614.2

Н. М. КОЛІСНІЧЕНКО

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ СУБ'ЄКТІВ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ЕЛІТНОЇ ОСВІТИ

Проаналізовано та визначено шляхи розвитку елітної освіти та елітних навчальних закладів на основі зарубіжного досвіду, а також поняття “елітна освіта”, “елітний заклад”. З'ясовано критерії та принципи елітної підготовки і на цій основі обґрунтовано перспективи для України.

The paper is dedicated to analysis and defining of trends for elite education and elite schools development taking the foreign experience. The definitions of “elite education”, “elite university” are analysed. The criteria and principles of elite training are defined and perspectives for Ukraine are given grounds for.

Ключові слова: елітна освіта, елітна підготовка, елітний університет.

У сучасних умовах система, яка закриває шлях нагору талантам (або ставить перепони на їхньому шляху), приречена. Перші роки незалежності України продемонстрували як одну із головних умов для розвитку країни необхідність “елітної” підготовки суб'єктів управління. Відтак, актуалізується потреба в розвитку елітних навчальних закладів системи освіти, які створюють максимальний простір для реалізації творчого потенціалу людини, для виявлення її талантів і здібностей. Здібності особистості, необхідні суб'єктам політичної діяльності (СПД), починають формуватися в ранньому дитинстві. Тому суспільство, на думку відомих елітологів Г. Ашина та Є. Охотського, повинно бути зацікавленим у якомога ранньому виявленні цих талантів та їх розвитку [1, с. 328]. Такому вихованню елітарних груп населення на Заході завжди приділялася особлива увага.

Метою роботи є на основі аналізу зарубіжної практики виокремити позитивні тенденції виховання майбутніх суб'єктів політичної діяльності в закладах елітної освіти.

Питання підготовки в елітних закладах, особливості функціонування престижних вишів досліджували Е. Андерсон, І. Борисенко, А. Протопопов, Н. Трифт. Особливо активні розробки велися на Заході. Так, уключеність підсистеми елітної освіти в загальну систему вищої освіти розглядає у своїх роботах Р. Кларк [9]. Діяльність окремих елітних закладів аналізує Р. Бредлі [6]. Історію становлення та розвитку підготовки еліт для обіймання посад у системі політико-адміністративного управління досліджує М. Восленський [2]. Натомість відсутні системні дослідження елітної підготовки та елітної освіти політиків, особливо з огляду на закордонний досвід і виклики сучасності.

Проте за наявності відносно широкої теоретичної й емпіричної бази слід зазначити відсутність досліджень, що відображають проблеми становлення елітної освіти з огляду на підготовку суб'єктів адміністративно-політичної діяльності.

Відкритим для наукового аналізу залишається формування висококонкурентної, престижної системи елітної освіти, регулювання процесу розвитку елітних ВНЗ. Таким чином, зазначена проблема відноситься до недостатньо розроблених у науково-дослідній літературі. Вважаємо за необхідне, з огляду на зв'язок теоретичних знань із практикою політичної діяльності, визначити ключові моменти проблематики, пов'язаної з питанням підготовки майбутніх поколінь активних політичних діячів.

Підготовка елітарних груп населення на Заході завжди займала важливе місце в системі освіти на всіх її рівнях. Зокрема, важливими цілями системи середньої освіти в країнах світу та Європи є такі, що сприяють формуванню політично активного громадянина: розвиток в учнів самостійності й здатності до самоорганізації; уміння відстоювати свої права, формування високого рівня правової культури (знання основних правових норм й уміння використовувати можливості правової системи держави); готовність до співробітництва, розвиток здібностей до творчої діяльності; толерантність, терпимість до чужої думки; уміння вести діалог, шукати і знаходити змістовні компроміси. У цьому зв'язку основним результатом діяльності освітньої установи є не система знань, умінь і навичок сама по собі, а набір ключових компетентностей в інтелектуальній, цивільно-правовій, комунікативній, інформаційній й інших сферах. Специфічний підбір завдань сприяє відповідній підготовці до політичної діяльності. Уже в школі учням старших класів прищеплюється почуття влади. Вони усвідомлюють, що навіть на формально скромних посадах реалізується значний вплив на людей, участь у проявах влади над ними, і в першу чергу – формується почуття того, що в руках СПД знаходиться доля історично важливого процесу. Саме у школі виховується повага до важливих якостей СПД.

Загалом, освітній процес, рівень якості отриманої освіти посідають важливе (якщо не найважливіше) місце при формуванні елітних кадрів. Політична еліта багато в чому зобов'язана своєю кар'єрою саме елітній освіті. Натомість сам термін “елітна” викликає і на сьогодні дискусії. Під елітною освітою можна розуміти:

- інтенсивну підготовку, яка має на меті формування еліти – економічної, культурної і політичної [7];
- освіту для дітей еліти (вихідців із вищих привілейованих класів і прошарків суспільства), що передбачає вже на цій стадії зав'язування потрібних знайомств, формування кланових зв'язків тощо;
- освіту вищої якості.

Елітна освіта визначається такими критеріями: сучасна інноваційно-інформаційна і матеріально-технічна база, яка забезпечує реалізацію навчальних програм, визнаних на міжнародному рівні; система менеджменту якості освіти; затребуваність випускників у всіх сферах життєдіяльності суспільства, у тому числі й на міжнародному рівні; відбір якісного контингенту абітурієнтів; підготовка, що забезпечує розвиток творчої, інтелектуальної особистості, здатної до подальшої самоосвіти, лідерства й управлінської діяльності; ефективне виховання особистостей, відданих ідеям демократії, гуманізму, патріотизму, інтересам свого народу, своєї країни, загальнолюдським етичним нормам і цінностям; високий рівень фінансування (державною й з інших джерел).

Елітна освіта надається в елітних закладах. Важливо, щоб у них навчалися

обдаровані, талановиті діти, а не просто діти, чії батьки можуть платити за таку освіту. Елітна освіта покликана виховувати високоморальних людей, виявляти і виховувати таланти, комунікативні здібності, лідерські якості, організаторські вміння. Саме тому особливо важливим завданням стає пошук і розвиток потенційних здібностей та талантів перш за все підростаючого покоління. Розвинуті країни давно зрозуміли переваги такого підходу, тому ведуть справжнє полювання за талантами, зокрема у такій важливій галузі людської діяльності, як політика. При цьому ініціюється “відтік мізків” із менш розвинутих країн, що штовхає останні на ще більше відставання.

В Україні майже півстоліття ефективно функціонує система поглибленого вивчення дисциплін, яка реалізується у спеціалізованих школах і класах, в яких застосовується методика навчання, відмінна від тієї, що зорієнтована на масову загальноосвітню школу. У 60 – 80 рр. ХІХ ст. доволі поширеною була система заочних спеціалізованих шкіл, які створювалися на базі провідних університетів і працювали за оригінальними програмами і методиками. Такі престижні напівзакриті заклади вважаються елітарними, вони існують у країні і на сьогодні. Натомість, на сьогодні відчутний брак таких установ. За інформацією Міністерства освіти і науки, сьогодні в Україні діє близько двох сотень середніх приватних навчальних закладів, які вважаються такими, що мають статус елітних. Так, у Києві – 44 приватні школи; Донецькій області – близько десяти, в Одеській – сім, Львівській – дев’ять. Це близько 1 % від загальної кількості середніх навчальних закладів в Україні. Для порівняння – в Європі ця цифра становить 10 – 13 %.

Особливе значення для формування політичних еліт завжди мала елітна вища освіта. Основною інституцією надання елітної освіти є елітний вищий навчальний заклад. У міжнародній практиці під елітним вищим навчальним закладом традиційно розуміють навчальний заклад, здатний надати доступ до всієї сукупності сучасних знань і забезпечити всі рівні освіти – від бакалавра до доктора – PhD. Важливими критеріями елітного закладу вищої освіти є: високий престиж у суспільстві, високий рейтинг і лідерство в освітній системі країни; високий рівень інтеграції в загальноосвітню систему освіти й науки; наявність міжнародної (європейської) акредитації; ефективна система управління; високий конкурс при прийомі; кількість лауреатів Нобелівської премії, які працюють у закладі, керівників наукових шкіл і напрямків; ефективне використання сучасних інноваційних технологій управління й навчання; розробка й упровадження інноваційних навчальних програм; високий професійний рівень професорсько-викладацького складу, наявність можливостей для запрошення провідних учених і фахівців; бібліотечний фонд та якість обслуговування, наявність якомога більшої кількості спеціалізованих бібліотек в межах навчального закладу; поєднання навчання з науково-дослідною роботою, кількість грантів, національних і міжнародних грантів, отриманих закладом; традиції закладу, кількість знаменитостей серед випускників – прем’єр-міністрів, міністрів, представників великого бізнесу; попит на випускників на ринку праці; рівень “соціально-культурного” життя, знамениті спортсмени – випускники закладу; наявність корпоративної етики; висока конкурентно-спроможність у галузі підготовки за програмами бакалавратури, магістратури, аспірантури й докторантури.

Елітні університети володіють двома чіткими характеристиками. По-перше, їхні викладачі та дослідники мають беззаперечний авторитет у своїй галузі викладання та дослідження, жоден представник уряду не може вказувати їм, що викладати та як проводити дослідження з тієї чи іншої проблеми. По-друге, діяльність елітних закладів не є запрограмованою, університети мають свободу діяти спонтанно щодо використання своїх можливостей на дослідження та винаходи. Ці характеристики – академічна свобода на реалізацію експертних знань та внутрішня свобода на проведення власних досліджень, обмежують контроль уряду за навчальною діяльністю та бюрократизацією функціонування університетів. Професійний контроль над викладанням і дослідженням, над використанням наявної бази, професорсько-викладацьким складом відрізняється від державного управління та контролю (моніторингу) за діяльністю неелітних навчальних закладів.

Елітний вищий навчальний заклад є освітньо-науковою установою, яка забезпечує та реалізує інновації, інтеграцію світового освітнього процесу й наукових досліджень. Видатний іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет писав у роботі “Місія університету” про те, що саме університети є центрами виховання еліти (інтелектуальної еліти). Саме в них закладена ідея елітаризації суб’єкта освіти. Місію університету науковець бачив у вихованні “аристократії талантів” [8].

Попередні десятиліття свідчать про тенденції, які загрожують пріоритетності елітного сектора вищої освіти в більшості західних країн. Однією із причин цього процесу була активізація масового споживача і як результат – розширення мережі університетів. Натомість, політики також відіграли свою роль, оскільки в боротьбі за голоси виборців вони реалізовували завдання створення нових університетів. У результаті в кожній розвиненій країні сформувалася щільна університетська мережа [5, с. 13].

Зростання кількості бажаючих із нижчих соціальних прошарків вступити до них, з одного боку, сприяє розширенню елітних університетів, з іншого – зменшує цінність отриманого ступеня, розпоршує якість традиційних форм викладання та в багатьох країнах призводить до того, що можливості закладів не розраховані на зазначені перспективи, скорочується якість професорсько-викладацького складу. Під час активного розвитку університети наймали викладачів і лекторів, чия кваліфікація не зовсім відповідала рівню цих елітних закладів, натомість вони і на сьогодні працюють у них.

Більше того, з розвитком більшість університетів набували характеристик масових навчальних закладів, наприклад вони диверсифікували навчальні програми, пропонуючи більший відсоток практичних занять (тренінгів) для таких нових спеціальностей: управління, прикладна психологія, бізнес адміністрування.

Разом із розширенням університетів, з’являлися нові заклади, часто із невеликим державним фінансуванням (в усякому разі, на початку свого існування). У той же час, особливо після 1968 р., центральні уряди втрутилися в традиційну свободу університетів, що пов’язувалося, по-перше, зі зростаючими витратами на вищу освіту, по-друге, як реакція на політичний тиск щодо громадського контролю у процесах демократизації управління, зростання рівня відповідності соціальним потребам, ширшому доступу до освіти.

Лише жорсткі заходи щодо статусу університетів сприяли тому, що багато

визнаних, привілейованих університетів у більшості країн зберегли свої переваги, спеціальні привілеї та свободи. Причиною цьому стала масштабна експансія університетського сектора в усіх індустріальних суспільствах після Другої світової війни, що спричинило небажання урядів надавати всім без винятку університетам привілеї та автономію, які в минулому надавалися тільки провідним закладам. Це зростаюче небажання призвело до диференціації політики щодо більш і менш престижних університетів. Академічна спільнота протистояла цій тенденції, радше із-за професійної солідарності та невпевненості щодо правильності визначення урядом межі “привілейований-непривілейований” заклад. Одна справа, коли розмежовуються сектори, наприклад політехнічний університет і класичний університет, зовсім інша – коли диверсифікуються подібні (схожі) університети. Труднощі зростають, коли уряди намагаються не скасувати привілеї університетського сектора, а скоротити їх масштаб з огляду на те, що цей автономний сектор вищої освіти стає занадто владним. У більшості країн (США, країни Європи, Австралія) така політика не є повністю легалізованою та інституціалізованою, тому формально всі університети є рівними.

Як зазначає Б. Кларк, маючи високопрофесійний персонал, здатний об’єднати як внутрішні, так і зовнішні ресурси, елітні університети мають можливість (завдяки постійному вдосконаленню своїх результатів) завойовувати визнання суспільства [9]. Натомість спрацьовує так званий “ефект Метью”, згідно з яким сильний стає ще сильнішим, що призводить до ситуації, коли високоефективні вищі навчальні заклади світу, постійно підтримуючи свою високу репутацію, можуть, завдяки освітнім ресурсам, відчувати свою абсолютну перевагу над іншими закладами. При цьому прірва між кращими університетами та іншими вищими навчальними закладами безперервно зростає.

Отже, із зазначеного вище виходить, що значне розширення сектора вищої освіти, особливо після Другої світової війни, разючі зміни в характері та відносинах вищої освіти з державою не стали причиною падіння статусу провідних ВНЗ (університетів). Відтак, спостерігалися зовсім незначні зміни в стратифікації системи вищої освіти на її найвищому рівні.

Підтримці високого статусу елітних закладів сприяють фонди університетів, які дозволяють їм запрошувати вчених із інших університетів (країн) для читання лекцій чи викладання курсу. Запрошення викладачів є одним із механізмів функціонування університетів, так як вони мають для цього відповідний статус. Викладачі погоджуються на запрошення, оскільки їх приваблюють величезні ресурси університетів, дослідні центри, видатні вчені та дослідники. Запрошені можуть бути науковими співробітниками, які приїждять викладати курс, провести семестр чи рік; молодші наукові співробітники та дослідники, які приїждять до дослідних центрів; науковці та вчені із-за кордону, як правило, завдяки фінансовій підтримці своїх країн та закладів з метою підвищення кваліфікації. Натомість, всі вони не тільки отримують щось від університету – вони також роблять свій внесок: привносять свої ідеї та перспективні погляди. Таким чином, елітний університет, на відміну від інших навчальних закладів, має можливість приваблювати науковців.

Деякі університети, як у США, так і в Європі, які не в змозі реалізувати солідні внески у викладання та науку на високому рівні, практикують стратегію активного

інвестування ресурсів в один, два або три факультети (кафедри, спеціальності), надаючи їм, таким чином, привілейованого становища в межах закладу. Після того, як зазначені факультети (кафедри, спеціальності) досягають найвищого рівня у своїй галузі, в змозі запрошувати (залучати) видатних учених цієї галузі до себе, стає можливим розширення кількості та рангу інших факультетів (кафедр, спеціальностей) щодо нарощування їхнього статусу (звичайно, якщо в них є на це амбіції та необхідні ресурси, щоб цю ідею реалізувати).

Елітні університети мають особливу модель управління, яка складається із традиційної колегіальності професорсько-викладацького складу. Коли внутрішній професійний контроль, сенати викладачів, інші форми колегіального самоврядування є слабкими, посилюється управління та контроль ззовні. Як правило, уряди мають більший вплив (партисипативне управління) на неелітні заклади. Сказане означає, що університет разом із центральними органами, які розробляють стратегію і засоби її реалізації, здійснюють контроль, створюються також студентські органи управління і самоврядування, які розділяють відповідальність за кінцеві результати [2, с. 326].

Проблема українських вищих навчальних закладів (ВНЗ) – неконкурентоспроможність на світовому ринку освітніх послуг і наукових пошуків. Важко (якщо взагалі можливо) назвати загальновідомий і визнаний на світовому ринку український навчальний заклад, який би мав високий престиж у світовій спільноті та високий міжнародний рейтинг. Висловлюються критичні зауваження щодо того, що в Україні система добору, яка є складовою міжвузівської конкуренції, в умовах відсутності зацікавленості в пошуку кращих абітурієнтів трансформувалася на корумповану систему прийому, що дуже добре справляється з улаштуванням до ВНЗ дітей родичів, друзів, знайомих, породжує хабарництво і дуже слабо забезпечує пошук елітної молоді [5]. Проте запровадження зовнішнього незалежного оцінювання сприяє вирішенню цієї проблеми.

На сьогодні важливим механізмом формування еліти може стати використання соціальних зв'язків [4]. Наприклад, окремі навчальні заклади, які виконують (чи декларують, що виконують) функції підготовки еліти, можуть це робити через створення елітної мережі: “середня школа – ліцей, коледж (як правило, при університетах) – власне вищий навчальний заклад”. Така поступальність підготовки у форматі мереж може виконувати роль специфічного соціального інституту інтеграції та стабілізації сучасних елітних груп.

З огляду на зарубіжний досвід, надання елітної освіти в ВНЗ України має забезпечуватися завдяки такому:

1) організації навчального процесу на високому професійному рівні із залученням інновацій та інтерактивного процесу викладання, проведенню власними силами викладачів і науковців фундаментальних наукових досліджень і прикладних розробок з орієнтацією на пріоритетні для держави напрями науки і техніки, високі технології та інноваційний розвиток економіки;

2) тісній інтеграції академічної підготовки та наукових досліджень;

3) високому рівню інформаційної відкритості та інтеграції до загальноєвропейського (світового) освітнього та наукового простору, гнучкості стосовно

новітньої методології навчання та нових напрямів наукових досліджень;

4) формуванню навколо ВНЗ особливого, інтелектуально наповненого, інноваційного середовища.

Створення атмосфери, яка сприяє появі талановитих суб'єктів політичної діяльності, розуміння престижності освіти, ретельний конкурсний відбір у ВНЗ, які забезпечують елітну освіту, повинні стати невід'ємною частиною державної політики. Удосконаленню зазначених процесів повинні бути присвячені подальші науково-практичні розробки.

Література:

1. *Ашин Г.* Курс элитологии / Г. Ашин, Е. Охотский. – М. : ЗАО “Спортакадемпресс”, 1999. – 368 с.
2. *Восленский М.* Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / М. Восленский. – М. : МП “Октябрь” “Советская Россия”, 1991. – 624 с.
3. *Кухта Б.* Політичні еліти і лідери / Б. Кухта, Н. Теплоухова. – 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : Кальварія, 1997. – 224 с.
4. *Мохов В. П.* Элитизм и история : проблемы изучения советских региональных элит / В. П. Мохов ; Перм. гос. техн. ун-т. – Пермь : Изд-во ПГТУ, 2000. – 204 с.
5. *Савельев С.* Елітні університети, еліта країни, елітна країна. Криза чи нова роль університетів? / С. Савельев, С. Юрій // Дзеркало тижня. – 2005. – № 20 (548). – С. 13. – 28 травня – 3 червня.
6. *Bradley R.* Harvard Rules. The Struggle for the Soul of the World’s Most Powerful University / R. Bradley. – New York : Harper Collins Publishers, 2005. – 376 p.
7. *Cookson P.* Preparing for Power. America’s elite Boarding Schools / P. Cookson, C. Persell. – Basic Books, 1985. – 214 p.
8. *Ortega y Gasset Jose.* Mission of the University / Jose Ortega y Gasset. – Norton. – New York, 1966. – 94 p.
9. Perspectives on Higher Education. Eight Disciplinary and Comparative Views. – Edited by Burton R. Clark. – Berkley, Los Angeles, London. – University of California Press, 1984. – 281 p.

Надійшла до редколегії 18.03.2010 р.